

24484

1974
J. DEAN PROFESOR.

DATE NOUĂ

DESPRE

GHEORGHE LAZĂR

CU O ILUSTRĂȚIUNE.

Lucrare citită la Adunarea
Generală a „Reuniunii Inva-
zătorilor” Gr-Or. Rom. din
Dieceza Arad, ținută la 14
septembrie p. 1913, în Siria.

Opuscul e destinat pentru „Fondul
Centenar al Absolvenților” de la
Preparandia Ort. Română din Arad.

PREȚUL: 1 COROANĂ

ARAD, 1914. — TIPOGRAFIEI
DIECEZANE GRECO-ORIENTALE ROMÂNE.

24484.
24491

Dr. AVRAM SĂDEAN PROFESOR.

...

DATE NOUĂ

===== DESPRE =====

GHEORGHE LAZĂR

≡ CU O ILUSTRAȚIUNE. ≡

Lucrare citită la Adunarea
Generală a „Reuniunii Înăl-
țătorilor” Gr.-Or. Rom. din
Dieceza Arad, ținută la 14
septembrie n. 1913, în Siria.

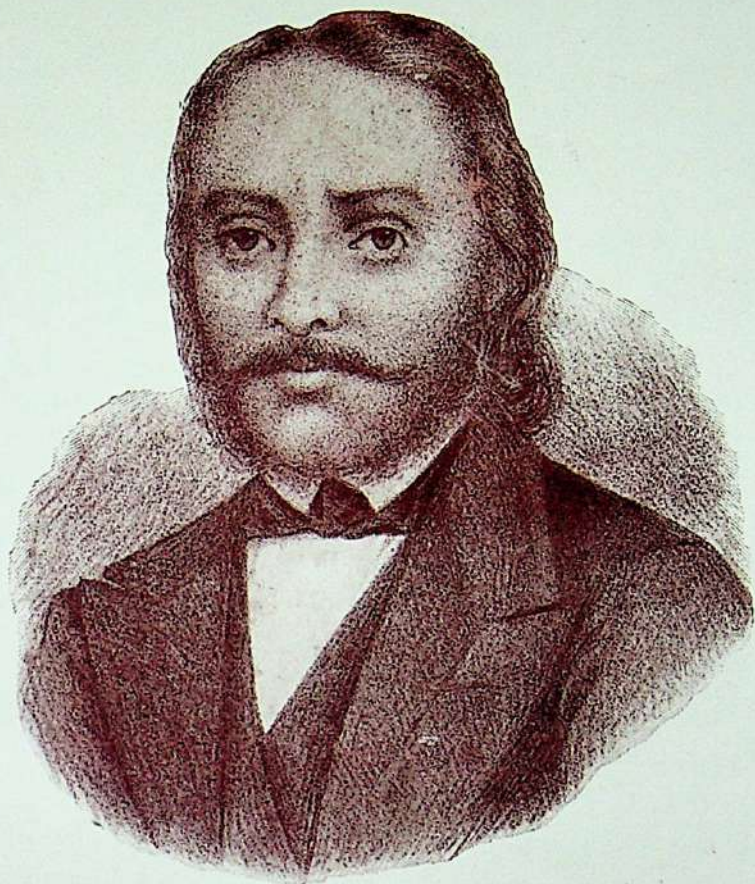
=====

ARAD, 1914. TIPĂRIȘ TIPOGRAFIEI DIECEZANE GR.-ORT. ROMÂNE.

Palatul Cultural al orașului Arad.
BIBLIOTECA

No. jurn. augment.....⁶
1943

Învățătorul Gheorghe Lazăr.
1779—1823.

*Onorată adunare generală!**

În jumătatea a 2-a a veacului al XVIII-lea vedem, ivindu-se la Românii din Ardeal o mână de oameni luminați și învățiați de dorul fierbinte, de-a-și ajuta și trezi neamul la viață, la conștiința de sine în chipul cel mai puternic prin ideile și străduințele lor.

Cine n'a auzit și nu cunoaște numele strălucite ale celor trei învățători săraci ai neamului românesc, începătorii regenerării noastre naționale, „treimea muncitoare și înțeleaptă”: *Samuil Clain, Gheorghe Șincai* și *Petru Maior*. Acești oameni cu cultură aleasă apuseană și cu dragoste nețărmurită de țărâtimea noastră, „care n'avea nici un drept: nici măcar dreptul la compătimire, nici măcar dreptul la milă nu-l avea”, făcură prin truda și suferințele lor să scânteie mai întâiu la neamul nostru necăjit ideile, cari puseră temelie conștiinței naționale pentru mântuirea sufletului românesc de pretutindeni.

Dupăce aceștia făcură studii întinse la Viena și Roma și se inspirară pentru toată viața din pietrele străvechi, monumentele cetății veșnice ale divului urzitor al neamului nostru, se întorc acasă și așezându-se în centrul culturii românești, în Blaj, se fac acum cei mai însuflețiți propagatori ai evangheliei nouă, evangheliei Românismului. Și abia începură să dea deosebită atenție și îngrijire cultivării limbii și istoriei românești,

* Actele originale ref. la Lazăr se vor publica, îndatăce voui fi finit cu scrutarea lor.

școlilor românești, în fruntea cărora erau puși; abia începură să răspândească razele binefăcătoare ale culturii naționale la neamul nostru și să-i vestească zorile învierii sale, când chiar pentru această împrejurare ajunseră în conflict cu vlădica lor din Blaj, Ion Bob, care deveni cel mai mare dușman acestor dascăli înțelepți. Și fiind acel vlădică „puternic prin mitra și cârja lui, prin bogăția lui, prin sprijinul, ce-i dădeau cârmuitorii“, fură siliți să părăsească cu adâncă durere în suflet acel focar de cultură românească din Blaj, de care ei legau cele mai mari nădejdi pentru viitor. Porniră astfel acei trei apostoli ai neamului, în urma prigonirii din partea episcopului lor, care ură pe toți ceice-i puteau face umbră prin superioritatea lor intelectuală, pe calea de suferinți. *Samuil Clain* a murit în cea mai mare mizerie la Buda, unde-și câștigă o bucată de pâine, ca corector al cărților românești. *Gheorghe Șincai* pribegi din un loc într'al-tul, purtând în spinare cronică sa udată de lacrimi, și „abiă a găsit un adăpost la un școlar al său, la un străin, abia a găsit un locșor unde să moară, cu mult înainte de sfârșitul firesc al zilelor sale“. Iar al treilea, *Petru Maior*, părăsindu-și chiar și situația sa modestă de preot și protopop din Reghinul-Săsesc, „s'a bucurat apoi fără margini, că și-a găsit hrana în corectarea cărților românești“ (Iorga) la tipografia crăească din Buda, unde fusese și Clain.

Iată soarta celor dintâi învățători mari și zeloși ai Românilor!

Cu toate acestea acești oameni de bine, prin spiritul și munca lor dezinteresată făcură mult pentru neam, căci „faima scrisului lor, și idea, care pornia dela acest scris“ aprinse inimile însuflețite ale altor învățători, altor apos-

toli ai neamului, cari îi urmară și răspândiră cu tărie și îndărătnicie depe catedră și amvon idea mântuitoare, și de a căror activitate rodnică este strâns legată dezvoltarea și înflorirea școlii cu limbă și duh românesc, în jumătatea primă din veacul al XIX-lea.

Locul cel dintâiu între acești învățători îl ocupă, fără îndoială, *Gheorghe Lazăr* și *Dimitrie Țichindeal*. Aproape în acelaș timp erau chemați, ca prin cel mai puternic și sfânt mijloc de educație pentru un popor, prin școala românească, să devie desrobitorii și mântuitorii unui neam. Unul la cursul pentru candidații de preoți în Sibiiu, apoi la școala dela Sf. Sava în București, iar altul la preparandia (școala normală) din Arad.

Dar să ne oprim cu acest prilej la cel dintâiu învățător, la *Gheorghe Lazăr*, despre care vreau să vă vorbesc, să vă fac cunoscute câteva date nepublicate, scoase din arhivele din Viena, cari vor contribui la completarea biografiei lui și din cari se vor putea desprinde dorul arzător și stăruințele dascălului pentru binele și propășirea făranimii române, din mijlocul căreia s'a ridicat.

Știm, că Lazăr s'a născut într'o comună românească din Ardeal, în Avrig. Ce privește timpul nașterii lui, amintim, că acesta îl putem socoti, în lipsa matriculei depe acele vremuri, pe baza datelor găsite în protocolul morților parohiei Avrig. Am găsit în acest protocol, că „Teologul E. Georgie Lazar din Avrig“ a fost în „1823 Septemvrie 17“, când muri, de „44 ani, 3 luni, 12 zile“. ¹ Subtrăgând acești ani, luni și zile din datul morții sale, urmează, că Lazăr s'a născut în 5 iunie 1779.

Din discursul de intrare în Academia-Română al lui Petru Poienariu știm, că Lazăr și-a urmat studiile în Cluj și Viena cu ajutorul baronului Brukenthal, marelui

proprietar din Avrig.² Cel dintâiu act, găsit despre Lazăr, raportul cancelariei aulice transilvane din 16 maiu 1806, dovedește, că Lazăr în Viena n'a studiat cu banii baronului Brukenthal, ci cu bani românești, cu bani din fondul sidoxial al diecezei gr. or. române din Sibiiu. Din acest act ne putem convinge, că Lazăr petiționase în cele dintâi luni din 1806 după stipendiu la consistorul din Sibiiu, ca să poată urmă studiile teologice la universitatea din Viena. Vicariul și președintele consistorului de atunci, Nicolae Huțovici, sprijinește această cerere și-l recomandă cu toată căldura atât forurilor mai înalte, cât și Majestății Sale. Guvernul ardelean deasemenea sprijinește pe Lazăr și-și exprimă dorința, ca să i se încuviințeze un stipendiu din fondul sidoxial cu condiția, ca, după absolvirea studiilor sale teologice, să fie îndatorat, a servi la clerul ritului său în Ardeal, „căci numai astfel se pot aplică la păstoria poporului valah persoane bine pregătite pentru chemarea lor, cari să fie în stare a instrui poporul în moravuri bune, datorințele de om și cetățean“.³

Iar cancelaria aulică transilvană observă în acest raport:

„Fiindcă studentul în drepturi (*studiosus iuris*), care petiționase, este, conform atestatelor alăturate și descrierii sale din partea vicariului și președintelui consistorial, de cel mai bun talent și moralitate și în studii obținând clasa primă cu distincție și fiindcă la puține persoane de ritul acesta se găsesc calități așa alese, în sfârșit fiindcă se deobligă, a instrui, după absolvirea studiilor sale teologice, candidații la preoție în științele de lipsă pentru păstorie și ocuparea oficiului preoțesc și a prestă și alte servicii la consistorul de ritul neunit, merită această persoană să fie neapărat ajutorată în intenția și râvna sa mare.

Și deoarece și starea activă a fondului sidoxial, conform jurnalului înaintat, a crescut până la o sumă de 19'672 fl. 54 $\frac{2}{3}$ × și deoarece stă în consonanță cu menirea lui, destinată de episcopii Nichitici și Adamovici, de a ajutoră clerul neunit, și capitalul aflător în fondul sidoxial supoartă aceasta, cancelaria e de părerea, ca, conform propunerii guvernului, Majestatea Sa să binevoească a încuviința studentului Gheorghe Lazăr un stipendiu anual de 200 fl. din fondul sidoxial pentru învățarea studiilor teologice, pe lângă îndatorirea propusă".⁴

În urma acestei propuneri favorabile, pe care o primise și o recomandase și miniștrii Bedekovich, Lorenz, Mailat și Zinzendorf, Majestatea Sa Francisc I. acordă lui Lazăr acest stipendiu în 31 iulie 1806 prin cuvintele:

„Propunerea cancelariei obține încuviințarea mea”.⁵

Astfel Lazăr în toamna anului 1806 își luase drumul spre Viena, unde se înscrise la universitate, la științele teologice. Cu sfârșitul anului școlar 1806/7 Lazăr obține în studii astfel de succese, încât Majestatea Sa, care legă cele mai mari nădejdi de el pentru ducerea în îndeplinire a intențiilor sale, se hotără, a-i mări stipendiul dela 200 la 300 fl. Tot această împrejurare favorabilă îndemnă pe Majestatea Sa, ca să încuviințeze, încă în anul acesta, trimiterea și a altor tineri talentați de religia neunită la teologia catolică dela universitatea din Viena cu stipendii din fondul sidoxial, pentruca astfel să se poată recruta profesori destoinici pentru seminarul neunit, ce se va ridica în Ardeal.

Lazăr studiase la universitatea din Viena până în toamna anului 1809, când în noemvrie se întoarse acasă, în Ardeal. De aici fu trimis în decemvrie din acelaș an la Carloveț, la mitropolitul Stratimirovici, ca în semi-

narul de acolo să-și întrească studiile teologice cu dogmatica și liturgica religiei sale și, învățând acestea, să primească hirotonirea.

Mitropolitul Stratimirovici însă refuză primirea lui Lazăr în teologie și astfel fu silit să se întoarcă iarăși în Ardeal, aducând cu sine și o scrisoare dela mitropolit către consistorul din Sibiiu, în care motivează refuzarea. Scrisoarea avu nenorocul să ajungă în mâna guvernatorului din Ardeal, pe care o trimise nedesfăcută cancelariei aulice transilvane în Viena.

Dupăce această scrisoare a ajuns și în mâna miniștrilor din Viena și a Majestății Sale, cancelaria aulică transilvană, la poruncă preaînaltă, se întrunește în 23 martie 1810 în ședință, ca să-și expună în scris opinia cu privire la motivele refuzării lui Lazăr dela studii și hirotonire.

Cancelaria înaintează protocolul, luat în această ședință, în 5 aprilie 1810 Majestății Sale, spre hotărâre preaînaltă. În urma opiniei din protocol și în urma observării celui mai iscusit ministru, Bedekovich, că mitropolitul prin refuzarea lui Lazăr ar avea tendința, de a împiedeca intențiunea preaînaltă în promovarea culturii clerului gr. neunit, Majestatea Sa în 13 aprilie 1810 ordonează următoarele:

„Despre arătarea din filele protocolare ale consilierului aulic, grof Eszterházi, desubt Nr. 631, conform căreia mitropolitul gr. neunit din Carloveș refuză studentului în teologie, Gheorghe Lazăr, hirotonirea pe motivul, că acela a ascultat teologia la universitatea din Viena, cancelaria are să-mi facă un raport special, îndatăce va fi primit replica cancelariei ungurești, alăturând la acela scrisoarea mitropolitului și arătând și

aceea, ce s'a făcut în privința asta. Celelalte observări din aceste file protocolare le iau la cunoștință.

Francisc“. ⁶

Într'aceea Lazăr nu zăbovi mult acasă, în Ardeal, ci veni, poate la îndemnul guvernatorului transilvan, iarăș la Viena. Vedem, că cancelaria aulică transilvană, în raportul său din 21 aprilie 1810, cere un ajutor dela Majestatea Sa pentru „studentul în teologie, Gheorghe Lazăr“, pe timpul, cât va fi silit a petrece în Viena.

Iată, ce se spune în acest raport:

„Dupăce mitropolitul din Carloveț nu voi să primească pe studentul în teologie gr. neunit, Lazăr, care sosi acolo în decembrie anul trecut, nici la continuarea studiilor teologice în seminarul din loc, nici la hirotonire, fiindcă Lazăr a ascultat teologia la universitatea din Viena, fu constrâns a se întoarce, fără nici o ispravă, iarăș în Ardeal; apoi deacolo a călători îndată la Viena, cheltuind astfel stipendiul depe un an întreg, precum și 100 fl., pe cari i-a primit ca bani de drum, iar acum cere un ajutor, pânăce va urmă hotărîrea asupra purtării mitropolitului din Carloveț.

Cancelaria aulică a aflat neapărat de lipsă, a interogă în chestia asta pe mitropolitul din Carloveț prin cancelaria ungară și îndatăce va urmă replica cancelariei ungurești, va face despre aceasta un raport amănunțit, conform hotărîrii din 13 aprilie a. c. (Nr. 940). Și fiindcă e de recunoscut, că Gheorghe Lazăr nu poate există aici până la deciziunea acestei chestii, cancelaria aulică îndrăznește a rugă pe Majestatea Voastră pentru învoirea prealaltă, de a da lui Gheorghe Lazăr, amăsurat stipendiului anual de 300 fl., încuviințat mai înainte de Majestatea Voastră, un ajutor lunar de 25 fl. din 1 aprilie începând, pe timpul cât va fi silit să petreacă aici, pe socoteala fondului sidoxial, din care a primit și stipendiul“. ⁷

Consilierul și ministrul Atzél în observările sale la acest raport, zice, că Lazăr a făcut foarte bine, după ce mitropolitul îi refuză hirotonirea și neputând astfel fi aplicat în vreun post preoțesc, că s'a întors la Viena, pentru ca să folosească timpul și pe mai departe pentru educația sa. Și fiindcă Majestatea Sa a binevoit, a-i încuviințat în 1807 (Nr. 2348) un stipendiu de 300 fl. și având lipsă de ajutor, este de părerea să aproabe propunerea cancelariei.

Majestatea Sa însă se hotărăște, a-i acorda deodată un ajutor de 300 fl., scriind la sfârșitul raportului în 7 maiu 1810 cu mâna sa proprie următoarele:

„Încuviințez lui Lazăr cei 300 fl. alăturați cu condiția, ca el să folosească timpul, cât va trebui să mai rămâie în Viena, pentru continuarea educației sale, și aștept raportul referitor la refuzarea hirotonirii aceluia din partea mitropolitului.

Francisc“.⁸

Abia în 19 octomvrie 1810 prezintă cancelaria aulică transilvană raportul special, ordonat de Majestatea Sa în 13 aprilie din acelaș an, cu privire la refuzarea lui Lazăr dela continuarea studiilor teologice și primirea hirotonirii din partea arhiepiscopului și mitropolitului gr. neunit din Carloveț, Stratimirovici. E un raport mai lung acesta și cel mai însemnat prin conținutul său. Înfățișează un interes deosebit, nu numai pentru amănuntele referitoare la Lazăr, ci și pentru împrejurarea, că din acesta se desprind unele lucruri, cari, în lipsă de documente, niciodată n'au fost prezentate îndestul de limpede; lucruri, cari veacuri dearândul au frământat mintea și sufletul domnitorilor și direcționiilor din patria noastră.

Iată raportul în traducere:

„Asupra protocolului cancelariei aulice transilvane din 23 martie a. c. Majestatea Voastră ați binevoit a hotărî, ca cancelaria aulică să facă în privința acelei refuzări din partea mitropolitului din Carloveț, îndatăce primește declarația, cerută dela cancelaria ungară, un raport special și să alăture la acela scrisoarea mitropolitului și să arate tot ceea ce s'a făcut în afacerea asta.

Cancelaria aulică transilvană, prin prezentarea raportului detaliat de față, urmează deci ordinului prea-înalt, pe care l-ar fi făcut și în cazul, dacă nu i s'ar fi demandat.

La recomandăția vicariului și președintelui consistorului neunit din Ardeal s'a încuviințat în 1806 (actul Nr. 1704/806) pentru talentul și moralitatea sa mult lăudatului ascultător în drepturi la liceul din Cluj, Gheorghe Lazăr, un stipendiu pentru învățarea studiilor teologice la universitatea din Viena din fondul sidoxial din partea Majestății Voastre cu angajamentul, ca Lazăr, conform îndatoririi luată asupra sa, să instrueze, după absolvirea studiilor teologice, candidații neuniți ai statului preoțesc științele de lipsă la păstorire.

În noemvrie anul trecut veni Lazăr dela universitatea din Viena îndărăpt și fu trimis de guvernul din Transilvania la Carloveț, cu o scrisoare de recomandăție a consistorului gr. or. român din Sibiiu, ca acolo să învețe și studiile teologice ale ritului său, pentruca astfel să poată primi hirotonirea.

În Carloveț însă nu numai că nu fu admis Lazăr la studii și hirotonire, ci fu privit asemenea unui eretic și declarat pentru totdeauna de incapabil, de a primi hirotonirea, dându-i-se și o scrisoare adresată consistorului neunit din Ardeal.

Lazăr raportează toate acestea guvernului din Ardeal, care-i luă scrisoarea și pe care o trimise nedeschisă cancelariei, bănuind în aceasta principii răătăcite; și așa

cu atât mai puțin crezù de oportun, a lăsa să ajungă această scrisoare la consistor, când mitropolitul nici nu-i îndreptățit, să corespundeze direct cu consistorul.

În această scrisoare (alăturată la acte sub Nr. 622) și desfăcută de cancelarie, mitropolitul aduce referitor la refuzare următoarele motive: Lazăr aspiră la o demnitate mai înaltă preotească, deci ar trebui să fie instruit cu cea mai mare îngrijire în dogmele religiei sale. Primi însă o educație cu totul întoarsă. Adecă învță studiile teologice la o universitate catolică și ar vrea acum, ca și în treacăt să-și însușească dogmatica și liturgica neuniților. Cum și-ar trimite catolicii studenții lor în institute protestante pentru educație.

Contra lui Lazăr se ivește o bănuială îndoită: odată se numește el în cartea de botez *Eustratius*, în atestatele școlastice și de consistor *Gheorghe*; apoi în atestatele școlastice figurează ca gr. cat. La aceasta se adaugă și aceea, că Lazăr în convorbirea sa, avută cu el asupra religiunii, ar fi tradat un indiferentism și o răceală cătră religiunea gr. neunită.

În sfârșit mitropolitul admoniază în scrisoare consistorul, ca la primirea persoanelor în statul preotesc să fie cu toată atențiunea.

Afară de aceste motive, Lazăr adaugă încă următoarele în o petiție înaintată guvernului, în care povestește în detal toată primirea lui la mitropolit și pentru ce i se refuzase primirea la studii și hirotonire: că studiază pe spese publice și tocmai pentru aceea e bănuitor, mai ales fiindcă din partea consistorului ar fi fost trimis numai la studii la Carloveț, de guvern însă se recomandă și la hirotonire; ca unui neunit nu i-ar fi permis nici măcar să cunoască dogmele și principiile catolicilor; că e învățat și necăsătorit, deci aspiră la trepte mai înalte; că nu cunoaște limba slavonă, în care se propun studiile în Carloveț.

Atât guvernul din Ardeal, cât și cancelaria aulică află toate aceste motive de inadmisibile, căci:

1. Fiecă e obiceiul între „Valahii“ din Ardeal să-și ia alte nume, decât cele primite la botez; Lazăr din greșală e indus în atestatele școlare, ca unit, și se desmintește îndeajuns prin aceea, că consistorul neunit și președintele acestuia, vicariul general Huțovici, a recomandat pe acest tânăr pentru primirea unui stipendiu din fondul sidoxial.

2. Atât în Sibiiu, cât și în Cluj, unde Lazăr studiază în școli catolice, precum și în Viena există biserici ne-unite, pe cari acesta le-a putut cerceta.

3. Nu se poate crede despre profesorii din Carloveș, că afară de limba slavonă nu vorbesc și limba latină, germană ori franceză. Ei ar fi putut deci împărtăși lui Lazăr instrucția în vreuna din aceste limbi.

4. Prin împrejurarea, că Lazăr a ascultat filozofia în Cluj, iar teologia în Viena, încă n'a încetat să fie greco-neunit, căci dacă cineva s'a făcut cunoscut cu principiile unei alte religii numai de dragul științei, nicidecum nu poate fi urmarea, că ar trebui să le și recunoască, părăsindu-și religia sa.

5. E foarte bătător la ochi, că mitropolitul nu voi să primească pe Lazăr tocmai pentru cultura sa prea înaltă, pe ceeace la primire ar trebui să se pună temeiul.

6. În sfârșit chiar așa de puțin se poate înțelege, pentruce unui greco-neunit nu-i iertat nici măcar să cunoască dogmele religiei catolice, poate pentru aceea, ca să țină neuniții și pe mai departe în neștiința adâncă.

Și fiindcă Lazăr fu trimis anume la îndemnul public la universitatea din Viena, ca prin el să se poată influența asupra educației poporului „valah“ și a preoției sale în Ardeal; și deoarece conform hotărârii preaînalte din 1807 ar trebui să se trimită încă câțiva tineri talentați, cari se dedică statului preoțesc, pentru o educație mai aleasă, la universitatea din Viena, dobândind astfel profesori mai destoinici pentru noul seminar neunit, ce are să se ridice în Ardeal, și a se prevedea spre acest scop cu câte un stipendiu din fondul sidoxial; dar fiindcă mitro-

politul din Carloveț, în urma principiilor sale manifestate, ar pune piedeci executării intențiilor preaînalte, guvernul a făcut propunerea, ca afacerea asta să se rezolve așa, ca Lazăr pentru studii și hirotonire să fie avizat la episcopul neunit din Bucovina.

Într'aceea cancelaria, pentru de a nu învinovăți pe mitropolitul din Carloveț la Majestatea Voastră, fără a-l ascultă, i-a dat a înțelege prin cancelaria ungară, că principiile lui sus arătate tradează numai ură religioasă și nicidecum n'ar fi admisibile și că întreaga procedură cu atât mai vârtos ar trebui prezentată Majestății Voastre spre remediere, fiindcă mitropolitului aparține jurisdicțiunea în Ardeal numai în afaceri dogmatice și spirituale, nu și în chestii disciplinare, precum este aceea a lui Lazăr; și fiindcă mai departe intenția mitropolitului numai acolo poate ținti, de a ponegrî tinerii înaintea consistorului și coreligionarilor lor, cari se cresc în institute catolice de profesori pentru noul seminar, ce se va ridica în Ardeal, și a zădărnici astfel intențiile binefăcătoare ale Majestății Voastre pentru poporul „valah”. Cancelaria admoniă totodată pe mitropolit, să admită pe Lazăr la studii și hirotonire, într'aceea însă să se abțină dela corespondența directă cu consistorul din Ardeal și dacă ar avea ceva de comunicat consistorului în afaceri disciplinare, să se adreseze guvernului.

În declarația transmisă de cancelaria aulică ungară, mitropolitul mai adaugă următoarele: că el n'a avut absolut nici o cunoștință despre intențiile preaînalte ale Majestății Voastre, referitor la ridicarea unui seminar în Ardeal și despre dispozițiile, ce privesc această chestie, căci el ar fi făcut o contrapropunere, referitor la trimiterea persoanelor în institute teologice catolice, cu rugarea, ca ridicarea s'o amâne până la reocuparea episcopatului în Ardeal, pentru că poporul „valah” își pune încrederea în episcop, că-l va ține la legea sa; iar prin astfel de dispoziții în timpul vacanței s'ar deșteptă numai temerea poporului, că ar vrea să-l aducă la unire.

El ar fi rugat de repetiteori pe Majestatea Voastră dela moartea episcopului neunit din Ardeal în 1796, în chipul cel mai urgent, în persoană pentru reocuparea acestui episcopat. Când fu cu aceeaș intenție mai pe urmă în Viena, ar fi auzit, că o persoană neunită studiază teologia la universitatea din Viena, ca apoi să ajungă episcop în Ardeal. Într'aceea s'ar fi liniștit iarăș, înțelegând din altă parte, că față cu această persoană se intenționează considerațiuni politice, cari-l fac incapabil la executarea intențiunilor, de cari sunt preocupați. Lazăr se prezintă într'aceea la Carloveș. El deșteptă dejă prin aceea neîncredere, că scrisoarea de recomandaje, pe care o adusesse cu el, n'a fost iscălită de președintele consistorului, ci numai de un asesor al aceluia. Această bănuială o mări cartea de botez și atestatele școlastice, fiind în cea dintâiu numele de botez al lui Lazăr Eustratius, în cele din urmă însă Gheorghe și însuș Lazăr figurează ca un greco-unit.

Și Lazăr a ascultat dejă teologia catolicilor și prin nici un atestat n'a putut dovedi, că s'a mărturisit și cuminecat vreodată după ritul neuniților; ba încă a trădat o răceală în convorbirea întinsă, avută cu el despre religie, încontra ritului neuniților și-și trădă intenția, de-a-și însuși numai în treacăt și dogmatica și liturgica. La aceasta se mai adause și aceea, că Lazăr fu recomandat de consistor numai la studii, nu și la hirotonire, numai guvernul îl aviză și la hirotonire, și că Lazăr umblă după demnități mai înalte bisericesti.

Aceste împrejurări, precum și cea sus amintită, că adevărat prin Lazăr se intenționează considerații politice (în privința aceasta se provoacă mitropolitul la o persoană a cancelariei ardelene, pe care n'o spune cu numele), apoi trista experiență, că răposatul vicar neunit în Ardeal, Popovici, încercă cu ajutorul episcopului gr. cat. din Oradea-Mare, Darabant, de a aduce la unire biserica neunită din Ardeal, (spre dovedirea acestora anexează mitropolitul o copie depe o scrisoare a episcopului Da-

rabant, adresată consilierului de atunci Lorenz), și el se temù, că și Lazăr umblă cu astfel de intențiuni și pentru aceea îl trimise îndărăpt, prevăzând mai ales, că Lazăr, și dacă de fapt l-ar fi admis la studii, după absolvirea aceluia, n'ar fi putut niciodată primi hirotonirea, fiindcă el n'ar fi putut depune nicidecum jurământul prealabil, necesar pentru aceasta, al cărui formular este alăturat sub Nr. 5 la Nr. 2291/1810; și fiindcă nicidecum nu s'a deprins anumit timp în vreo mănăstire, ori pe lângă vreun vlădică în cele rituale și disciplinare.

Urmează din acestea, că Lazăr fu respins, nu numai pentru aceea, pentru că studiase la institute catolice. Și el (mitropolitul) își primi educația în astfel de institute, dar nu și în teologie. Nu-i adevărat, că Lazăr fu tratat asemenea unui eretic. Lazăr ar fi dovedit deja neascultarea sa prin aceea, că el a predat guvernatorului scrisoarea, ce i s'a dat s'o ducă consistorului, și după canoanele bisericii neunite s'a făcut pentru totdeauna nevrednic de statul preoțesc. Mai târziu primi mitropolitul pe cale confidențială informația alăturată sub Nr. 6, conform căreia Lazăr, care aspiră la episcopat, e un grandoman, aventurier; cât timp călători, nu se mărturisi niciodată și pentru aceea a fost recomandat din partea consistorului numai pentru studii, nu și pentru hirotonire. Dacă episcopatul neunit din Ardeal se va reocupa și noul episcop îl va primi pe Lazăr la hirotonire, el (mitropolitul) n'are nimic încontra.

Ce privește de altminterlea corespondența cu consistorul, mitropolitului i s'a concretizat în cele dogmatice și spirituale („Dogmaticis et Spiritualibus”) episcopatul neunit dela locul preafinalt și i s'a interzis corespondența directă numai cu preoții și comunele, nicidecum însă cea cu consistorul, cu care corespondența este cu mult mai de lipsă tocmai acum, în timpul vacanței scaunului episcopesc. Deși s'a servit foarte rar de aceasta, totuși fu deja în 1797 dojenit pentru corespondența cu consistorul. De atunci s'a abținut, de-a scrie con-

sistorului, deși avu mai multe prilejuri, precum încercarea amintită a vicarului Popovici, de-a trece la unire; procedura primpretorilor, cari lăsară să bată popii cu nuele pe piele goală, fără ca popii să fi primit vreodată satisfacție; lipsa de sf. mir la toate bisericile.

Când scrisese în afacerea din urmă consistorului, fu din nou dojenit, fiindcă aceasta ar fi afacere disciplinară. Mitropolitul între astfel de împrejurări crede aplețierii preînalte, dacă poate face îndestul datoriei, concretută în „Dogmaticis et Spiritualibus“, și că astfel de procedură poate avea urmări bune. Dealtmintrelea Lazăr însuș adusese dela consistor o scrisoare, la care crezû, că trebuie să răspundă.

Cancelaria observă, că și dacă s'ar putea explica întrucâtva, că Lazăr după obiceiul bisericii neunite nu poate fi admis la hirotonire acum, înainte de a se fi exercitat câțva timp în cele rituale și spirituale pe lângă un episcop, nicidecum însă nu se poate aproba acea faptă a mitropolitului, că el n'a vrut să primească pe Lazăr la continuarea studiilor teologice, nici măcar atunci, când cancelaria a explicat împrejurările în chipul arătat mai sus și că Lazăr n'a încetat nicicând, a profesă religia neunită, ceea ce dovedesc și atestatele aduse de Lazăr (sub Nr. 2359 B), conform cărora Lazăr în timpul studiilor sale în Cluj, în curs de 8 ani, întotdeauna cercetă biserica neunită și primi sf. cuminectură. Dacă e adevărat, că Lazăr ar avea o răceală cătră biserica neunită, atunci tocmai prin instrucție în dogmatica neunită trebuiă să se înlătore aceasta. „Species facti“ (spusele), alăturate de mitropolit sub Nr. 6, fiind o arătare anonimă, nu i-se poate da nici o crezare, și și ceea ce se impută lui Lazăr în această arătare, nu este de o astfel de natură, și dacă de fapt ar fi adevărat, ca Lazăr prin disciplina preoțească să nu poată fi îndreptat. Unica bănuială sus amintită, conform căreia educația lui Lazăr are de temei tocmai acea intențiune, pe care s'o fi avut răposatul

vicar general Popovici, de-a aduce la unire biserica neunită din Ardeal, pare așadară a fi motivul, pentruce Lazăr trebuie să fie eschis.

Dupăce însă cancelaria n'a avut nicicând vreo cunoștință despre intenția amintită a vicarului Popovici, ea găsește această bănuială cu atât mai fără temei pentru eschiderea lui Lazăr, cu cât Lazăr numai după moartea lui Popovici a fost recomandat de către vicarul și președintele consistorului de atunci, Huțovici, pentru dobândirea unui stipendiu din fondul sidoxial.

Dupăce Lazăr, între astfel de împrejurări, nu poate fi trimis iarăș la Carloveț, fără de a-l expune la multe neplăceri, crede cancelaria, că cu învoirea preaînaltă să se trimită la episcopul din Bucovina, Daniil Vlahovici, și prin poruncă preaînaltă să se mijlocească la locul competent, ca Vlahovici să admită pe Lazăr la studiile teologice în institutul său. Hirotonirea o poate primi Lazăr apoi dela noul episcop în Ardeal, care în urma hotărîrii preaînalte (actul Nr. 1704) va fi ales, care alege, după petiția lui Lazăr, să fi avut loc deja în 1 octomvrie a. c.; deci cât decurând se va înainta de către guvern pentru încuviințare preaînaltă. Prin ocuparea acestui episcopat vor dispărea apoi de sine și certurile de până aci pentru corespondența cu consistorul, și jalbele din cauza piedecilor, ce se puneau îngrijirii mitropolitului pentru episcopatul vacant.

Ce privește menționarea mitropolitului, că persoanele, cari se educă de profesori pentru noul seminar, ce se va ridica în Ardeal, să nu se trimită în institute catolice pentru învățarea științelor teologice, Cancelaria nu știe alt chip, decât că astfel de persoane și pe viitor să învețe științele teologice în institute catolice, afară de dogmatică și liturgică, pentrucă ea nu cunoaște nici un institut teologic, unde aceste persoane ar putea primi educație corespunzătoare; și ce privește institutul din Carloveț, însuș mitropolitul spune, că acolo se predau studiile în limba slavonă, pe care limbă „Valahii” arde-

leni numai cu pierdere de timp și în detrimentul solidității trebuie s'o învețe.

Dealtmintagea ce privește maltratarea amintită a popilor prin primpretori, încă nu s'a înaintat nici o pâră, cu toate acestea cancelaria crede, a dispune guvernului, să interzică în chipul cel mai strict o astfel de procedură și pe ceice lucrează încontra, să-i supună fiscalatului".⁹

Înainte însă de a aduce Majestatea Sa o hotărîre cu privire la acest raport, cancelaria aulică transilvană înaintează în 23 noemvrie 1810 un alt raport, în urma a două rugări ale lui Lazăr, în cari cere din nou ajutor și grabnică aplicare la neamul său, care zace în adâncul întuneric.

Iată raportul:

„Majestatea Voastră, în urma recomandăției cancelariei aulice transilvane din 21 aprilie 1810 Nr. 1208, pentru un ajutor provizor pe seama studentului în teologie și clericului neunit „valah“ din Ardeal, Gheorghe Lazăr, ați binevoit a-i da în 6 maiu a. c. 300 fl. din cabinetul preainalt și (precum amintește însuș petiționarul) la începutul lui septemvrie a. c. iarăș i-ați dăruit 100 fl.

Lazăr însă e pe sfârșite cu banii aceștia și se roagă în petiția, adresată Majestății Voastre, în care arată și scumpetea din timpul de față, de minte de om încă nemaipomenită etc., ca să fie ajutorat și pe mai departe și să i se designeze încurând funcția sa în patrie, *ca să poată pune în aplicare rodnică științele sale de specialitate și alte cunoștințe secundare, însușite în cursul unui studiu de 19 ani, la coreligionarii săi încă foarte rămași în cultură.* (Bittet.... um baldige Bestimmung seiner Anstellung im Lande, damit er die durch 19-jähriges Studium sich eigen gemachten Berufswissenschaften und sonstigen Nebenkenntnisse bei seinen in der Kultur noch weit zurückstehenden Religionsgenossen in fruchtbare Anwendung bringen könne.).

Tot această rugămintă o repețește într-o petiție mai târziu înaintată.

Cancelaria observă, că Lazăr trebuia, firește, ca cu suma amintită, să se ajungă mai mult timp, decât 6 luni, căci el ce-i drept a avut un stipendiu numai de 300 fl. Dar fiindcă raportul despre declarația mitropolitului din Carloveț, Stratimirovici, referitor la refuzarea primirii lui Lazăr în dieceza sa (Nr. 3058—810), se află deja în mâinile Majestății Voastre, și până la hotărîrea acestei chestii trebuie îngrijit de susținerea lui Lazăr, astfel cancelaria face propunerea alternativă :

Dacă Majestatea Voastră ați încuviințat propunerea, ce se cuprinde în raportul amintit, ca Lazăr să se trimită pentru continuarea și finirea studiilor sale teologice la episcopul gr. neun. din Bucovina, atunci să i se dea, începând cu 1 noemvrie a. c., pe un an un stipendiu de 400 fl., iar 200 fl. bani pentru călătorie în Bucovina din fondul sidoxial; sau

Dacă această încuviințare preaînaltă n'ar urmă încurând, atunci trebuie să se ceară permisiunea preaînaltă, ca petiționarului să i se dea și până atunci, ținând seamă de scumpetea enormă și care crește continuu în întreaga monarhie, un ajutor lunar, de 33 fl. 40 cr. din fondul sidoxial.

Ce privește în sfârșit îngrijirea și aplicarea în viitor a acestui student în teologie, cancelaria observă, că, cât timp încă nu și-a sfârșit studiile teologice, nici nu poate fi vorba despre aceasta; dar totuși la timpul său, când planul deja cerut dela guvern pentru ridicarea unui seminar „Cleri junioris“ gr. r. n. u. în Ardeal va fi înaintat și se va prelucra, și aplicarea acestuia se va aduce în discuție, (fiind el și așa destinat de profesor în seminarul nou, ce se va ridica.)¹⁰

Dintre observările și propunerile miniștrilor, făcute la acest raport, care li s'a dat spre opinie, Majestatea Sa primește propunerea lui Bedekovich, demândând în 31 decemvrie 1810 următoarele:

„Lazăr, căruia iarăș nu de mult i-am încuviințat un ajutor, să se legitimizeze, dacă și în ce chip a folosit el timpul, pe care l-a petrecut aici pentru continuarea educației sale, conform poruncii mele din raportul cancelariei din 21 aprilie a. c.

Rezultatul în privința asta să mi se înainteze cu opinia, că oare n'ar fi mai bine, fiind acum denumit un episcop gr. neunit în Ardeal, a aviză pe Lazăr la acela pentru finirea studiilor sale și primirea hirotonirii necesare.

Francisc.“¹¹

Cancelaria aulică transilvană răspunde la acest ordin majestatic în raportul său din 11 ianuarie 1811 în următoarele:

„Lazăr a declarat, că în maiu 1810, când primi un ajutor de 300 fl. cu porunca, ca timpul petrecerii lui în Viena să-l folosească spre educația sa, n'a mai avut timp, ca prelegerile, pe cari mai înainte nu le-a putut cercetă, să le cerceteze cu folos, în schimb însă a repetit studiile sale ascultate, apoi a tradus în limba „valahă“ opul foarte renumit în biserica gr. n. u. al lui Platon „*Educatorul marelui principe din Rusia*“ (*Erzieher des Grossfürsten von Russland*), începū cu *traducerea pedagogiei*, și sfârșl aceea a celor 3 cărțicle: 1. „Cărțica învățăturilor morale pentru copii de școală“ (*Sittenbüchel für Schulkinder*). 2. „Geografia matematică pentru copii“ (*Mathematische Erdbeschreibung für Kinder*). 3. „Istorieara morală a împăratului Octavian și a soției sale“ (*Kleine moralische Geschichte des Kaisers Octavian und seiner Gemahlin*).

De prezent cercetează prelegerile de *teologia pastorală*. Cu acest prilej se roagă din nou Lazăr, ca să i se designeze o funcție, potrivită cu capacitatea sa, prin care ar putea *influiță asupra educației poporului „valah“*. (Bei dieser Gelegenheit bath derselbe neuerdings um eine, seinen Fähigkeiten angemessene Anstellung, in der er zur Bildung des Wallachischen Volkes wirken könnte).

Cancelaria observă, că ea nu poate aprea traducerile lui Lazăr, fiind scrise în românește, dar dovedesc, că Lazăr în Viena n'a petrecut degeaba. Dela trimiterea lui la episcopul gr. n. u. în Bucovina ar trebui acum să se abstea și să se avizeze mai vârtos la nou numitul episcop gr. n. u. din Ardeal. Acestuia ar trebui să i se dispună, ca, pânăcând va urma „regularea” unui seminar pentru candidații de preoți gr. n. u. și se va hotărî mai de aproape aplicarea lui Lazăr, să-l folosească, după finirea studiilor sale și primirea hirotonirii, pelângă sine ori în cler.

Deci Lazăr ar trebui trimis cât se poate mai curând în patria sa și provăzut cu 100 ori 200 fl. bani de călătorie din fondul sidoxial, apoi stipendiul, pe care-l capătă din acest fond, pentru scumpetea extraordinară, să i se ridice pe un an dela 300 la 400 fl. În cursul acestui timp își va putea finl studiile și primi hirotonirea. Propunerea pentru ridicarea seminarului susamintit s'a solicitat nu demult la guvernul țării”.¹²

Acest raport al cancelariei Majestatea Sa îl dă mai întâiu ministrului Atzél spre opiniare, apoi ministrului Bedekovich.

Atzél observă, -că nici el nu poate judecă traducerile lui Lazăr, fiindcă nu cunoaște scrisoarea și limba românească; totuș e evident, că a folosit bine timpul și s'a nizuit, a-și câștigă pentru chemarea sa viitoare o pregătire și educație temeinică: pentrucă a tradus cărți, cari au de scop instruirea poporului și a preoțimii... și, dupăcum adeverește atestatul profesorului, frecventează cu diligență „paleologia” (Die Paleologie) „Din convorbirea mea avută cu el, înainte de aceasta cu vreo câteva săptămâni, m'am putut convinge, că se dedică științelor și și-a câștigat și o frumoasă educație, și că în privința asta ține foarte mult la sine”.

Părerea sa este, că Gheorghe Lazăr poate fi foarte folositor (*conform intențiilor preaînalte*) pentru instruirea poporului și clerului „valah” și pentru ca să se poată folosi cât mai curând spre acest scop și să se încunjure orice neplăcere cu mitropolitul și să se uite cele spuse de el și fiind deja numit și episcop în Ardeal, Majestatea Sa să încuviințeze propunerea cancelariei, acordându-i 200 fl. bani de călătorie și un stipendiu de 400 fl. din cassa fondului sidoxial.

Al doilea consilier, Bedekovich, este de altă părere. El sfătuște pe Majestatea Sa, ca traducerile lui Lazăr, să se supună revizuirii censorului, ca să se constate, dacă acelea sunt lucrate cu diligență și temeinicie, pentru ca să se poată folosi în viitor. Să nu se grăbească cu trimiterea lui Lazăr în Ardeal, pentru că Lazăr a început să asculte un curs nou, pe care ar trebui să-l întrerupă și afară de aceea nou numitul episcop în Ardeal, Moga, nu poate intra așa de iute în funcțiunea sa, deci fiind timp, se poate amâna trimiterea lui.¹³

Majestatea Sa se hotărăște pentru propunerea din urmă și dă în 1 februarie 1811 următorul ordin:

„Pentru de a putea judecă, că oare ceeace susține Lazăr, că a tradus și scris, de fapt s'a și lucrat și tradus cu diligență și temeinicie, de a se putea folosi în viitor, cancelaria va cere în privința asta, pe calea sa, părerea censorului „valah” de cărți din loc și mi-o va înainta la timpul său, când apoi îi voi împărtăși hotărîrea mea, care va urmă; într'aceea Lazăr are să-și continue cursul său început.
Francisc“.¹⁴

Abia în urma acestui raport vedem, că Majestatea Sa totuș se hotărăște, a aduce la raportul bogat și interesant al cancelariei din 19 octomvrie 1810, în 14 februarie 1811 următorul concluz:

„Deoarece nou numitul episcop ardelean de ritul grecesc neunit, Vasile Moga, a fost hirotonit și instalat, teologul Gheorghe Lazăr să se provadă cu 100 fl. pentru drum aci alături și să se avizeze la numitul episcop, ca după voia lui sau acolo pe cale privată, sau în seminarul episcopului din Bucovina să fie temeinic instruit în cunoștințele dogmatice și rituale ale bisericii sale; după finirea acestor studii se poate promova la trepte mai înalte, dacă, în urma moralității și însușirilor inimii sale și altor calități de lipsă, este vrednic de acestea. Cu privire la susținerea lui Gheorghe Lazăr, până ce va fi undeva aplicat, aștept propunerea cancelariei, că oare și de unde să i se dea ajutor și dacă e de lipsă, acesta între împrejurările date.

În toate celelalte afaceri, pe cari le iau la cunoștință, să nu se facă nimic pe față; să se demânde numai guvernului, ca să păzească cu diligență, ca arhiepiscopul din Carloveț, să nu aibă pe viitor nici un alt amestec în afacerile diecezei ardelene, decât pe acela, care nu se poate despărți de drepturile mitropolitului. În sfârșit să se împiedece oricare altă atingere a nou numitului episcop Moga și a consistorului său cu mitropolitul¹⁵.

În sfârșit am ajuns la cel din urmă act găsit despre învățătorul Lazăr în arhiva din Viena. Este raportul cancelariei ardelene din 24 martie 1811, cerut de Majestatea Sa, referitor la aprețierea activității sale, dezvoltată în timpul din urmă, petrecut în Viena.

Iată raportul favorabil în chestie:

„Ce privește traduceriile studentului în teologie gr. n. u., Gheorghe Lazăr, cancelaria prezintă, în lipsa unui censor de cărți „valahe“, aprețierea cerută dela traducătorul „valah“, concepistul camerei aulice, Pavel Ramomțai, cu observarea, că Lazăr se întoarse numai decăt în Ardeal, îndată ce primi banii de călătorie, conform hotărârii preainalte din 13 februarie a. c.

După judecata lui Ramomțai traduceriile lui Lazăr sunt bine succese.

Lucrarea A) „Învățăături morale ale lui Gottlieb Ehrenweich pentru băieți”. (Sittliche Lehren des Gottlieb Ehrenweich für Knaben).

B) „Geografia, tradusă din ungurește”. (Erdbeschreibung, aus dem Hungarischen übersetzt).

Suplimentul de sub C) „Istoria lui Ion Moritz și a copiilor săi”. (Geschichte des Ioh. Moritz u. seiner Kinder).

D) „Ieromanahul lui Platon, teologie creștină”. (Ieromonach Platons christliche Theologie); toate acestea vor fi foarte folositoare pentru tinerimea școlară, iar cea din urmă se va putea întrebuința chiar și ca manual de școală pentru școlile „valahe” gr. n. u.

În schimb lucrarea de sub C) „Istoria împăratului Octavian și a soției sale” (Geschichte des Kaisers Octavian und seiner Gemahlin), ar fi acomodată numai pentru distragerea poporului de rând și cea de sub

E) „Pedagogie” (Pädagogik) încă nu-i *sfârșită*.¹⁶

În urma acestui raport consilierul Atzél constată, că „studentul în teologie gr. n. u., Gheorghe Lazăr, s'a ocupat cu folos cu traducerea de cărți acomodate pentru educația tinerimii”.

Iar după ce atât acest ministru, cât și ministrul Bedekovich observă, că Lazăr a plecat deja în Ardeal și se va prezenta, fără nici o îndoială, la nou numitul episcop, Moga, Majestatea Sa în 18 aprilie 1811 ordonează următoarele:

„Această informație o iau la cunoștință și cancelaria îi va trimite lui Lazăr traduceriile prin autoritățile oficiale, va aduce totodată nou numitului episcop Moga la cunoștință, să se îngrijească, ca Lazăr să finească în întregime studiile sale teologice și îndată ce e deplin vrednic de hirotonirea preoțească, să fie nu numai admis

la aceasta, ci să fie aplicat amăsurat cunoștințelor și capacității sale acolo, unde poate să aducă folos. Până când va fi aplicat undeva, îi încuviințez pentru susținere 300 fl. anual din fondul sidoxial, dacă acest fond poate suportă aceasta".¹⁷

Dupăcum ne putem convinge din raportul din urmă al cancelariei și din observările la acest protocol ale lui Atzél (din 8 aprilie 1811), Majestatea Sa îi încuviință lui Lazăr, în 14 (greșit în 13) februarie 1811, 100 fl. pentru călătoria sa în Ardeal. Lazăr primi acești bani în 26 martie din acelaș an și îndată și porni cu sfârșitul acestei luni spre Ardeal.¹⁸

Deodată cu plecarea lui din Viena se sfârșesc, durere, și datele pozitive cu privire la marele învățător al neamului nostru.

Acum, dupăce am arătat exact, pe bază de documente, reîntoarcerea lui Lazăr din Viena la Sibiiu, să răspundem la altă întrebare din „Monografia“ seminarului gr. or. român din Sibiiu de Dr. Eusebiu R. Roșca și anume „dacă și Lazăr a fost candidat pentru scaunul episcopesc față cu Vasile Moga și încă la locul prim, și numai uneltirilor răutăcioase este a se atribui, că a fost preterat, pe motiv, „că este prea liberal, prea învățat în filozofie“, și că este „fără temere de Dumnezeu“.¹⁹

Din raportul cancelariei aulice transilvane din 23 noemvrie 1810 ne putem convinge, că Lazăr n'a fost între candidații pentru scaunul episcopesc din Sibiiu. Și în sfârșit, în urma celor expuse mai sus, nici nu putea fi candidat, refuzându-i mitropolitul din Carloveț hirotonirea. E evident însă din actele citate, că scaunul episcopesc din Sibiiu eră destinat lui Lazăr. Dar dupăce mitropolitul Stratimirovici se declară hotărît și pe față

Încontra primirii lui la studii și hirotonire, vedem, că Majestatea Sa Francisc I. ordonează ținerea alegerii de episcop pentru dieceza Sibiiu, vacantă dela 1796, dela moartea episcopului sârb, Gherasim Adamovici. Alegerea s'a ținut, dupăcum arată raportul amintit, în 1 octombrie 1810 la Turda. Candidați la alegere au fost Nicolae Huțovici, vicariul și președintele consistorului din Sibiiu; Vasile Moga, preot în Sebeșul-Săsesc; Nestor Ioanovici, care fu cel dintâiu episcop român la Arad, numit la 1829; Nicolae Panovici și Sinesiu Radivoievici. Huțovici întrunî 47 de voturi, Moga 36, Ioanovici 16, iar Panovici și Radivoievici, acesta din urmă Sârb, nu primiră nici un vot.²⁰

Cu toate că Huțovici întrunî mai multe voturi și ca vicar administră dieceza mai mulți ani, totuș Majestatea Sa, la propunerea guvernului transilvan și cancelariei aulice transilvane, întări în 19 decembrie 1810 în scaunul episcopesc din Sibiiu pe Moga.

Iată și actul de întărire:

„Episcopatul vacant gr. neunit din Transilvania îl încuviințez preotului în Sebeșul-Săsesc, Vasile Moga. Despre cercetarea, întreprinsă în chip serios în contra vicariului general Huțovici, aștept, după terminarea ei, protocolul comisiunii cu arătarea, că de ce s'a sistat iarăș cercetarea odată ordonată? Dealtmintrelea este a se grăbi la întrarea noului episcop în funcție, cu ridicarea seminarului și a institutului încopciat cu acesta, dar mai înainte să mi se prezinte planul referitor la acesta și preliminarul de spese spre examinare și încuviințare.

Francisc“.²¹

Dar dacă nu găsim pe Lazăr candidat la scaunul episcopesc din Sibiiu, îl găsim cevaș mai târziu în lista candidaților propuși pentru episcopia din Arad.

În urma petiției clerului și poporului român din eparhia Aradului, înaintată în 1814 pentru un episcop român,²² Majestatea Sa Francisc I. se hotărî, din considerații mai înalte politice și religioase, să așeze un Român în scaunul episcopesc din Arad. Pentru realizarea acestui scop cere dela mai multe persoane de încredere, deci și dela guvernatorul transilvan, dela groful Gheorghe Bánffy, ca să-i propună bărbați români, vrednici pentru episcopia din Arad. Guvernatorul Bánffy înaintează lista candidaților cancelariei ungurești din Viena, iar aceasta o prezintă Majestății Sale în raportul său din 24 februarie 1815. Guvernatorul propune, „în conțelegere secretă cu episcopul Moga, mai întâiu pe Nicolae Huțovici, fostul vicar, și Gheorghe Lazăr, profesorul candidaților de preoți, cari fac parte din cler și sunt neînsurați; dintre cari cel dintâiu se recomandă mai mult, cestalalt mai puțin în privința cuminenței firești și a experienței, se impun însă prin cunoștința limbilor și aplicarea științelor“. În listă se mai găsesc și Moise Fulea, „directorul școlilor triviale“; Ioan Moga, „student în al 3-lea an de teologie la universitatea din Viena“, amândoi mireni; apoi preoții militari Anghel Ioanovici și Ignatie Carabeș.

Deoarece însă guvernatorul „n'a aflat destul de apți acești bărbați, — ca să poată fi propuși spre candidare pentru episcopia din Arad; însuș Lazăr, amintit mai sus, a avut însemnate neînțelegeri cu mitropolitul din Carloveș, — întrebă, prin episcopul din Ardeal, pe arhimandritul din Brașov, Radu Tempea, dacă n'ar avea voie, după trimiterea soției sale într'o mănăstire, să primească demnitatea de episcop“. Și dupăce acesta dădu o declarație afirmativă, guvernatorul, în conțelegere cu Moga, recomandă pe Tempea, ca pe cel mai destoinic și vrednic

bărbat, pentru eparhia din Arad, fiindcă „întrece pe aceștia în rang și experiență, în etate și priceperea administrației bisericești și în cunoștința limbilor”.²³ Deși această episcopie se îndeplinea cu mult mai târziu, abia în 1829, Lazăr, care desigur va fi auzit de propunerea lor secretă, nu mai legă nici o speranță de Arad, dar nici de Sibiiu, ci-și întoarse privirile în altă parte, spre București.

E prea puțin ceea ce știm azi cu privire la începuturile și organizarea cursului clerical al lui Lazăr și cu privire la activitatea sa ca profesor în Sibiiu.

Deși știm precis, când s'a întors din Viena la Sibiiu, totuș e greu să putem stabili timpul, îndatăce nu ni se spune nicăiri, când s'a deschis această școală și și-a luat începutul instrucția clericilor. E lucru prea firesc, ca, în lipsă de date precise și sigure, să credem, că începuturile acestei școli a lui Lazăr se pot pune în „1811, când episcopul Moga a luat cârma eparhiei”. Numai cât și Moga la intrarea sa în funcție a avut să lupte cu multe greutăți și necazuri; și cel mai mare necaz a fost, că i se designase ca loc de reședință Clujul, și numai în urma rugărilor sale bine motivate, i se permise din partea Majestății Sale, să se așeze în Sibiiu. O împrejurare aceasta, care ne face să credem, fără să mai amintim relele ivite în urma văduviei diecezei mai bine de 14 ani, lipsa de reședință ș. a., că cursul lui Lazăr abia în iarna anului 1812 a putut să-și ia începutul într-o casă privată, luată în chirie, dupăcum susține I. Hania.²⁴

Școala lui Lazăr n'a putut să fie o școală corespunzătoare și sistematică, dupăcum ar fi dorit el. Planul unei astfel de școli clericale, despre care se face amintire și în actul de denumire al lui Moga și în

multe alte rapoarte, se prezintă de cancelaria aulică transilvană abia în 1 august 1814 Majestății Sale. Acest plan mai avu și nenorocul, să zacă aproape doi ani în cabinetul preaînalt, până în 4 maiu 1816, când primi încuviințarea Majestății Sale.²⁵ În urma acestui plan trebuia să se organizeze un seminar filozofic și teologic de mai mulți ani, în frunte cu mai mulți profesori, cum erau organizate și alte seminarii de felul acesta la popoare culte. Și fiindcă nu se găsiu bani destui pentru aranjarea unui astfel de seminar, episcopul Moga lansează un apel către protopopi pentru inițierea unei colecte între credincioși, „ca pe seama neuniților din acest principat să se cumpere în cetatea Sibiiului casă de Episcopie, unde să se învețe și Bogoslovie”. Iar la alt loc se zice: „Pentru aceea bine să ne uităm, câte înalte școli frumoase sunt ridicate la alte neamuri mai în toate orașele, dar la noi că suntem o țară de oameni, să nu fim în stare a ridica o școală de frunte în toată țara noastră”.

Rezultatul acestei colecte fu, că s’au strâns 36.000 fl., cu cari s’a cumpărat o casă cu etaj, la care „s’a edificat o sală nouă, care a fost întrebuințată ca sală de prelegeri; toate celelalte încăperi s’au folosit pentru alte trebuințe, iar începând din anul 1839 ca reședință episcopască”.²⁶

Ne convingem, că școala primitivă a lui Lazăr nu s’a organizat conform hotărîrii preaînalte din 4 maiu 1816, nici acum dupăce s’au strâns banii de lipsă, ci a rămas tot școala veche, „școala Bogosloviei”; un dascăl și o sală plină de „bogoslovi” fără nici o cunoștință. Aceasta eră „școala de frunte” la „o țară de oameni”, după priceperea lui Moga.

Deși recunoaște însemnătatea unui seminar, în apelul său, când zice, că „aceia cu adevărat mai mare laudă și plată cerească vor dobândi, cari vor înzestra școala Bogosloviei, căci cum este adevărat aceea, că biserica, în care slujesc bogoslovi este mai aleasă și mai întâiu decât biserica, în care lipsesc aceia și slujesc preoți mai de rând, așa adevărat este și aceea că mai întâiu este Titorul ajutător de școala Bogosloviei, decât Titorul bisericii“ etc., cutoateacestea nu credeă în puterea unei școli clericale, în urmările binefăcătoare ale unei culturi evanghelice-naționale, pe care o ar fi putut răspândi un seminar bine organizat și provăzut cu puteri didactice, conștii de datoriile lor, cum a fost Lazăr. Nu putea să înțeleagă însemnătatea unei astfel de școli în desvoltarea unui neam de iobagi, fiindcă și Prea Sfinția Sa eră robît sufletește, întocmai ca turma, pe care-o păstoriă.

Deși învățase câteva clase gimnaziale, teologia o învăță privat, ascultase un an de filozofie la academia din Cluj,²⁷ totuș eră străin de trebuințele și problemele vieții sufletești. Nu știă sārmanul vlădică, că „idealurile mari se fac și satisfac prin avuțirea conștiinții, a fondului nostru lăuntric“. Se numără și el între aceia, cari nu puteau suferi lumina și așteptau o vieață religioasă, mântuirea unui neam dela administrația bisericească.

Dupăcum ne putem convinge din o circulară dela 1815, la cursurile lui Lazăr „veniau tineri lipsiți până și de cele mai elementare cunoștințe, astfel, că timpul, și de altcum foarte scurt, îl reclamă instruirea tinerilor în arta scrisului și cetitului etc.“.²⁸

Și această împrejurare supără și amără foarte mult pe Lazăr, pentrucă el nu putea să-și desvolte știința

față cu astfel de „bucheri, bușteni întunecați“, cum le zicea el, și el știa prea bine, că preotul trebuie să fie făclia, care să lumineze pe om în toate căile sale.

„Într'una din zile venind la Lazăr în școală câțiva săteni, cari aveau candidați de preot la învățătură, îi prezentară reclamațiunea, ce făcuseră la vlădica, plângându-se, că pătimesc de lipsa de preoți pela biserici, din cauza întârzierii ce se face la școală de a se liberă candidaților atestate de capacitate pentru hirotonire.

Văzând această reclamațiune, și mai ales apostila, ce pusese vlădica pe dânsa, cu admonițiuni către profesori, cari priviau pe însuș Lazăr, acesta se turbură foarte și adresându-se către petiționari în fața tuturor, le zise: „*Auziți, oameni buni! D-voastră mi-aduceți în școală numai niște bucheri, bușteni întunecați, și-mi cereți să-i liberez mai curând, fie și mai neciopliți. Apoi, bunii mei creștini! D-voastră știți, că preotul este făclia, care trebuie să lumineze pe om în toate căile sale; la el alergăm, ca să ne aline durerile sufletești; el trebuie să ne îndulcească amărăciunile vieții din lumea aceasta. Dară ca să fie un preot astfel, trebuie să fie om luminat, și lumina numai prin învățătură se poate dobândi. Așa, dragii mei, adause Lazăr, dacă sunteți creștini buni, lăsați să învețe carte cum se cade pe oamenii, cari voiți să-i aveți preoți cu suflet și cu inimă; și nu trimiteți la vlădica să popească numai niște vite necuvântătoare*“²⁹

Dupăcum ne putem convinge, pentru școală se începe conflictul între Moga și Lazăr. Și nu putea să fie pace între episcopul și învățătorul, ca și la Blaj între episcopul Bob și cei trei apostoli ai neamului; între celce se gândia înainte de toate la sine, la mitra sa,

la autoritatea sa arhierească, și celce eră cu tot sufletul pentru cel mai puternic mijloc de a trezi și lumina neamul, pentru școală, și celce credeă cu toată puterea sufletului său în misiunea sa învățătoarească. *„Oamenii spiritului n'au Împărăție pe această lume, dar acei cari domină într'ânsa se cuvine să nu uite, că aceia sunt suverani aiurea, suverani pânăla sfârșitul veacului“*.³⁰

Și fiindcă toată ființa lui Lazăr eră „transformată, spiritualizată de idealul, pe care-l reprezintă, căruia i se consacrare“, nu se putu răbdă, ca într'o predică a sa, să nu vorbească despre drepturile politice ale Românilor în prezența episcopului, zicând, „că precum e adevărat, că ei au datorii de supunere cătră stăpânire, nu e mai puțin adevărat, că au și drepturi a fi ocrotiți de ea deopotrivă cu ceilalți supuși ai țării“.

Episcopul îl chemă apoi în altar și-l dojenî aspru pentru această nemaipomenită temeritate. Dar Lazăr îi răspunse cu aprindere și nu se supuse. În urma acestei dojeniri nemeritate din partea umilitului episcop și în urma ne-cazurilor sale amintite mai sus, se hotărî să părăsească Sibiiul, de care legase cele mai mari nădejdi; se întâmplase întocmai ca cu cei trei învățători dela Blaj. Și în sfârșit se hotărî să treacă munții și să se așeze în București, unde, tot ca învățător, aveă să-și desfășure activitatea cu mai mult noroc. „Precum Negru Vodă cu spada, așa Lazăr cu cartea în mână trecu muntele să spună Românilor de sub domnia Fanarioșilor, că erau Români“.³¹

Celce „eră să fie episcop în Sibiiu s'a coborât ca dascăl sărac în Țara-Românească, — Gheorghe Lazăr, a căruia statuie, de marmură albă ca sufletul său, se ridică în fața celui dintâiu așezământ român de cultură a tinerimii, în fața Universității din București.

Gheorghe Lazăr a venit ca pribeag, abia îmbrăcat în haine proaste, fără nici un ajutor din partea nimănui, fără nici un viitor care să se deschidă înaintea lui. A venit ducând cu dânsul numai *învățătura* lui, care cuprindea în sine *ideile mântuitoare ale celor trei călugări și preoți săraci din Ardeal*. Cu aceste *idei mântuitoare și cu nemărginita bunăvoință și căldura sinceră, care stătea în sufletul său, a venit el la noi*. Și n'au trecut douăzeci de ani și toată viața românească a fost *prefăcută*, și în Muntenia și în Moldova, prin acțiunea acestui pribeag sărman, coborât din Ardealul iobagilor. Iată, ce poate face *idea în desvoltarea unui popor!*³²

Și dupăce-și împlini misiunea sa învățătoarească prin școala dela Sf. Sava din București, se îmbolnăvi și fu adus de frații săi, pe cari-i chemase întru ajutor, la Avrig, în locul nașterii sale, unde, „lipsit de o căutare plină de iubire, considerat de rude ca o piedecă și o năpaste — nici bani nu se pricepuse să adune acest rătăcit în lume” — muri în 17 septembrie 1823. I se alese „teologului Lazăr” un loc de odihnă de frunte în fața bisericii din Avrig, unde se înmormântă „prin preoții Ioanichie Stanciu, Emolae Răduț, Vasilie Popovici din Avrig împreună cu alți 7 preoți”.³³ I se așează la mormânt o cruce modestă de lemn,³⁴ pe care eră gravat următorul epitaf, compus de însuș Lazăr:

„Viețuitorule !
Stai puținel și cetește,
Dup'aceea socotește
Trista omului soarte,
Nepregătitoarea moarte,
Ce ești tu, eu am fost,

Aceasta învață de rost,
Ce sânt eu acum vei fi,
Când ceasul îți va sosi."

"Georgie Lazar

Theol. Transilv.

N. 1779, M. 1823".

În 1864 un elev al lui Lazăr, comitele Carol Rosetti, îi vizită mormântul, și aflându-l prea modest, prea de rând, își ținu de plăcută datorință, a-l înfrumseță, în semn de pioasă recunoștință față de învățătorul său de odinioară, prin o cruce de marmoră, pe care lăsă să se transcrie și graveze epitaful de mai sus, iar peste mormânt așeză o lespede mare de piatră, pe care lăsă să se scrie cuvintele:

"Precum Hristos, pe Lazaru din morți a înviatu,
Așa tu România din somn ai deșteptatu".

"Lui Georgie Lazaru a ridicatu acestu monumentu școlariul său Hagiul și Ierosolimitu Carolu Comite de Rosetti.
La anul 1864".

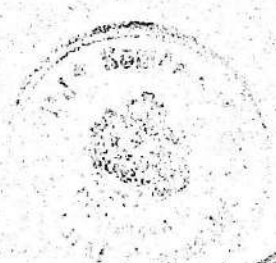
Învățătorul Lazăr se stinse, „dar sufletul său trecuse în aceia, cari-i sorbise caldul cuvânt de credință, și acest suflet, care e al întregii școli ardeline, spiritul renovator, e acel ce ne-a creat ceea ce suntem și dă viață până astăzi cugetării conștiente românești”.^{35*}

* S'au mai cetit și tălmăcit părți alese din „O voce serioasă în ora supremă” de Exc. Sa D. arhiepiscop și mitropolit, Ioan Meșianu.

Izvoarele folosite la lucrare:

- ¹ Protocolul morților parohiei Avrig, tom. III., p. 38 Nr. 10.
- ² Petru Poienariu: „Georgiu Lazaru și școala română” în Analele Societății Academice rom. 1871, p. 112. (Bruckenthal murise în 1803 în Sibiu: Encicl. Rom.)
- ³ Raportul cancelariei aulice transilvane Nr. $\frac{1704}{1725}$ — 1806, arh. din Viena.
- ⁴ Acelaș raport.
- ⁵ Aceste cuvinte se găsesc la sfârșitul rap. Nr. 1704 — 1806.
- ⁶ Vezi concluzul la raportul pres. al cancelarului și consilierului aulic trans., Eszterházi, Nr. $\frac{940}{1944}$ — 1810.
- ⁷ Raportul cancelariei aulice transilv. Nr. $\frac{1208}{2425}$ — 1810.
- ⁸ Acest concluz se găsește la sfârșitul raport. Nr. 1208 — 1810.
- ⁹ Raportul cancelariei aulice trans. Nr. $\frac{3058}{5217}$ — 1810.
- ¹⁰ Raportul canc. aul. trans. Nr. $\frac{3406}{5853}$ — 1810.
- ¹¹ Vezi „Aug. Res.” în acelaș raport.
- ¹² Raportul canc. aul. trans. Nr. $\frac{222}{356}$ — 1811.
- ¹³ Vezi observările acestor doi miniștri la acelaș raport.
- ¹⁴ „Res. Aug.” din acelaș raport.
- ¹⁵ Acest concluz se găsește în latinește la sfârșitul raport. Nr. 3058 — 1810.
- ¹⁶ Raportul canc. aul. trans. Nr. $\frac{1070}{1475}$ — 1811.
- ¹⁷ „Res. Aug.” în acelaș raport.
- ¹⁸ Vezi observările miniștrilor la rap. Nr. 1070 — 1811.
- ¹⁹ Dr. Eusebiu R. Roșca: „Monografia institutului sem. teol.-ped. Andreian” etc. p. 5.
- ²⁰ Raportul canc. aul. trans. Nr. $\frac{3404}{5852}$ — 1810.
- ²¹ „Res. Aug.” în acelaș raport.

²² Dr. Avram Sădean: „Apostolatul primilor profesori ai preparandiei noastre“, p. 18. Vezi și „Cei dintâi ani din trecutul și viața preparandiei (școlii normale) gr. or. române din Arad“ de Dr. Teodor Botiș și Dr. Avram Sădean, p. 140—142.

²³ Raportul canc. aul. ungare Nr. $\frac{1560}{1415}$ —1815.

²⁴ Asupra acestei chestii însemnate vom reveni la alt loc.

²⁵ În acest raport al canc. aul. trans. se mai găsește și un alt plan ref. la seminarul din Blaj; le vom publica pe amândouă.

²⁶ Dr. Eusebiu R. Roșca: Monografia etc. p. 9—11.

²⁷ Raportul canc. aul. trans. Nr. 3404—1810.

²⁸ Dr. Eusebiu R. Roșca: Monografia etc. p. 12.

²⁹ Petru Poienariu: „George Lazaru și școala română“ în Analele Soc. Ac. r. din 1871, p. 113.

³⁰ N. Iorga: Istoria lit. rom. în sec. XVIII, v. II, p. 168.

³¹ Papiu Ilarian: discurs în Analele Soc. Ac. r. din 1869.

³² N. Iorga: „Lupta pentru limba românească“, p. 122.

³³ Protocolul morților parohiei Avrigh, tom. III. p. 38 Nr. 10

³⁴ Comunicarea d. protopop din Avrigh, Ioan Căndea.

³⁵ N. Iorga: Istoria lit. rom. în sec. XVIII, v. II, p. 530.